

րենք զիրենք : Լժենեին անոնց հանգիստ ընել չտուաւ՝ ինչուան որ բոլոր Լսիոյ երկիրը չնուաճեց : Վաղաք մը կանգնեց հոն , որուն լայնութիւնը օրուան մը ճամբայ էր , և երկայնութիւնը իրեք օրուան . հաստատեց 'ի նմա ընդարձակ իշխանութիւն մը , և անուանեց զքաղաքն իր անուամբը՝ Վիտուէ , ուր ժամանակով կէտը դուրս ընկէց զՅովնան մարգարէ :

Ժ

« Իբ կինը Շամիրամէր , որ շինել տուաւ զհինն Բաբելոն այն աղիւսներովը , զորոնք թրծեցին հսկաները՝ երբ որ յանդուգնն Վերովթ յիմար մտածութեամբ մը խորհուրդ տուաւ անոնց աշտարակ մը ընդդէմ կամաց Լստուծոյ ամբառնալու երկրէս ինչուան երկինք : Լստուած արգիլեց զանոնք այն գործքէն՝ իր կարողութեամբը եօթանասուն լեզուի բաժնելով , որոնք դեռ կը տեսնեն աշխարհիս մէջ : Լս սկայաձև շէնքին մնացորդներովը Շամիրամ քառակուսի պատ մը շինեց՝ վաթսունևչորս փարսախի տարածութեամբ . աշտարակին բարձրութիւնն էր չորս հազար ձողաչափ : Լս քաղաքիս մէջ անուանի թագաւորներ եղան . աթու եղաւ ասիկայ զօրաւոր Վաղդէացուց , որ յետ քանդելու խել մը երկիրներ՝ հուսկ ուրեմն այրեցին զԱրուսաղէմ :

Կը շարունակուի :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լուրովիկոս ԺԶին փարքն ու մանր :
(Տես երես 76)

Շարունակութիւն և վերջ

Հոս կը լմննայ Պ. Ղլերիին տուած կարեւոր և հետաքննական տեղեկութիւնները՝ հանդերձ ամենայն մանր պարագաներով , որոնք որչափ որ սրտաշարժ ու ցաւալի են նէ , այնչափ ալ

հիանալի և գերազանց օրինակ մը քրիստոնէական մահացեալ ոգւոյ , վեհանձն և անխուով առաքինութեան , որ շատ աւելի զարմանալի են թագաւորի մը անձին վրայ : Իսկ աս ետեւի դրած վերջին ծանօթութիւննիս կ'առնենք իր խոստովանահօրը Պ. Ֆիրմընդին պատմածներէն , զորոնք իր մտերիմ բարեկամները իրմէ լսած հաւատարմութիւն գրած են :

Յունուարի 20^ն երեկոյեան ժամը չորսին Պ. Ֆիրմընդին պզտի նամակ մը բերին , որուն մէջը այսպէս գրուած էր . « Կաղաչուի Պ. Ֆիրմընդ որ աս թուղթս առածին պէս մէկէն Վործադիր Ժողովոյն խորհրդարանը գայ , որն որ իրեն ամենակարեւոր բան մը պիտի հաղորդէ » : Պ. Ֆիրմընդ թուղթը բերողին հետ մէկէն խորհրդարանը ելաւ դնաց , և մեծապէս զարմացաւ տեսնալով խոր և ահաւոր լուծիւն մը տիրած խորհրդարանին մէջ , և թէ ինչպէս ամենուն երեսը սարսափ ու երկիւղ մը նկարուած էր : Հաղիւ մէջերնէն մէկը համարձակեցաւ հարցընելու թէ կ'ուզէր արդեօք ինքը Լուգովիկոս Վաբեդին քովը գտնուիլ զինքը սպաննելու ատեննին իր քահանայական պարտքը կատարելու համար . ու երբոր Ֆիրմընդ Լսո ըսաւ , զարմանալով անոնք իրեն այս համարձակ պատասխանին վրայ՝ ըսին . « Ի՞նչպէս այժմ կ'ըսես , չէ՞ս վախնար » : — « Լժենայն կերպով կը յօժարիմ իմ պաշտամանս պարտքը կատարել , անոր համար դժուարութիւն մը չունիմ ձեր առջարկութիւնը յանձն առնելու » : Լսոր վրայ պաշտօնեայք մէջերնին սկսան ցած ձայնով խօսիլ և գրուածքներ կարդալ . վերջը ըսին Ֆիրմընդին որ Կարային հետ կրնար աշտարակը երթալ : Ղարան առջև կառք մը կեցած կը սպասէր իրենց . ու երբոր մէջը մտան՝ Կարա ձեռքերը վեր վերցընելով ըսաւ հառաչելով մը . « Լս ինչ ահաւոր մարդ է թագաւորը » : Ու քիչ մը վերջը վրայ բերաւ . « Շատ տխուր պաշտօն յանձնեցին ինձի » : Լսո մէկ երկու խօսքս

լսելէն ետքը բոլորովին լռեց, և ինչուան որ Տաճարը հասան՝ բնաւ խօսք մը չգուրցեց :

Հոն հասածնուն պէս, մէկէն զինուորները զիրենք խորհրդարանը տալին : Երկուքին վրան ալ լաւ մը զննեցին . ու երբոր Երարային զննութիւնը լմնցաւ, ան ատեն գրպանէն քանի մը գրուածք հանելով ցած ձայնով քովին ներուն կարդաց, որոնք այս ընթերցմունքը լմննալէն ետքը Երարային հետ թագաւորին բնակարանը գացին : Պ . Եւթորտհ քանի մը պահապանաց հետ խորհրդարանի սենեակը մնաց, և ան միջոցին աւելի մանր զննութիւն մը ւրին իր վրան, ինչուան նաւ քթախօտը փորձեցին որ չլլայ թէ յանկարծ թու նաւոր նիւթ մը խառնուած ըլլայ մէջը : Եւ ամէն զննութիւններս ընելէն ետքը զԵւթորտհ թագաւորին քովը տարին : Տաճարին մէջի եղած բոլոր պահապանաց ու զինուորաց վրայ կարգէ դուրս ուրախութիւն մը կը նշմարուէր, որ կարծես թէ գոհ էին թագաւորին խեղճութիւններն ու դատակնիքը տեսնելով :

Թագաւորը մէկ կողմանէ պահապանաց չարասիրտ ուրախութիւնը և մէկալ կողմանէ Եւթորտհին ցաւած կերպը տեսնելով՝ ըսաւ իրեն, երբոր երկուքը առանձին մնացին . “ Եւթորտհ անգգաւմները տեսնելը զիս այնչափ չվշտացրներ, որչափ կը մխիթարէ զիս հաւատարիմ հպատակ մը տեսնելս ” : Եւ ըսելով զանիկայ իր ներքին սենեակը տարաւ, ուր հասարակ տախտակէ ստոլ մը, իրեք խեղճ աթոռներ, ու մէկ պղտի կրակարան մը կար . աղաչեց խոստովանահօրը որ սպասէ հոն իրեն, ինչուան որ ինքը երթայ տեսնուի իր ընտանեացը հետ :

Երբոր դարձաւ թագաւորը իր ընտանեաց տեսութենէն, այլայլութենէն սիրտը ելած եկաւ խոստովանահօրը գիրկն ինկաւ, ըսելով . “ Զէի կարծեր որ այնչափ ես զիրենք սիրեմ, ու իրենք ալ զիս : Բայց հիմա մեր խնդիրը յաւիտենականութեան հետ է . ասիկայ շատ աւելի կարեւոր բան է ” : Եւ

կերպով սկսաւ խոստովանութիւնը . և երբոր լմնցուց զայն, կտակը տուաւ խոստովանահօրը որ կարդայ ու իր կարծիքը զուրցէ . Եւթորտհ իրեք անգամ հանդարտութեամբ կարդալէն ետքը շատ հաւնեցաւ կտակին : Եւ ալ լմնցրնելէն ետքը երկուքը մէկէն ընթերցեցին :

Եւթորտհէն ետքը թագաւորը կրկին անգամ խոստովանեցաւ՝ խղճմտանքը բոլորովին անդորրացրնելու համար . վերջը Եւթորտհի եկեղեցականաց վիճակին վրայ տեղեկութիւններ հարցրնելով, երբ իմացաւ որ շատ եկեղեցականք Եւթորտհ փախեր, ու հոն լաւ ընդունելութիւն գտեր էին, ուրախութեամբ մը ըսաւ . “ Եւթորտհ, որչափ աղնուասիրտ է ան ազգը ” : Եւթորտհ խօսակցութիւններով գիշերը առաջ գնաց առանց իմանալու . և ահա թագաւորին միտքը եկաւ որ պատարագ ըսելու ու իրեն հաղորդուելուն համար հարկաւոր բաները պէտք էր պատրաստել, և աղաչեց խոստովանահօրը որ ձեռքէն եկածին չափ աշխատելով աս բանս յաջողցրնէ . “ Եւ ամէն զի օգոստոսի 10էն ի վեր, ըսաւ, ոչ պատարագ տեսեր եմ և ոչ ալ հաղորդուեր ” : Պ . Եւթորտհ խօսք տուաւ որ ամէն ջանք ընէ թագաւորին աս գովելի փափաքը գլուխ հանելու համար, և ելաւ խորհրդարանի սենեակը գնաց : Եւ սկզբան անդ շատ դժուարութիւններ հանեցին, և ինչուան մէջերնէն մէկը համարձակեցաւ ըսելու, որ աս միջոցով նշխարքին մէջը թոյն խառնելով կարելի էր զթագաւորը իր պատժէն ազատել : Պ . Եւթորտհ այս առարկութեանս պատասխան տուաւ թէ իրենց կիչնայ գինին ու նշխարքը ճարելը, և թէ իրենց մտացը համեմատ ամենայն կարելի եղած զգուշութիւններն ընեն : Եւթորտհ բաներս որ լսեց ատենին նախագահը, խօսք տուաւ խնդիրքը կատարելու, միայն աս երկու պայմանս դնելով՝ որ նախ իր աս խնդիրքը գրուածքով տայ, և երկրորդ՝ ինչուան առաւօտեան ժամը ութը ա. մէն բան պիտի լմննար :

Թագաւորը ամենասուրբ հաղորդու-
թեան պատրաստուիլ ուզելով, գիշե-
րուան մէկ մասը խոստովանահօրը հետ
մէկտեղ աղօթքով անցուց. վերջը պառ-
կեցաւ քիչ մը հանգչելու համար։ Բա-
ւաւօտը ամէն բան ըստ կարգի կատա-
րելէն ետքը, ուզեց իր ընտանեացը հետ
նորէն տեսնուիլ. բայց խոստովանա-
հայրը թող չտուաւ, տեսած ըլլալով
առջի իրիկուան սաստիկ այլայլութիւնը
ընտանեացն հետ ըրած տեսութենէն
ետքը։ Թագաւորը հնազանդեցաւ, և
անկէ ետքը ուրիշ բանի ետեւէ չեղաւ՝
եթէ ոչ իր աս աշխարհքէս յաւիտենա-
կանութիւնը անցնելու դժուարին վայր-
կենին զինքը պատրաստելու։ Իր այս
հոգեւոր պատրաստութիւնը շատ ան-
գամ կ'ընդհատէր պահապանաց եր-
թալ գալովը. ինքը միշտ կ'երթար դու-
ռը բանալու, իրենց հարցմանը անու-
շութեամբ պատասխան կու տար, և
երթալէն վերջը դուռը փակելով՝ նո-
րէն կու գար իր հոգեւորին կընայէր։
Պահապանաց ստէպ երթաւեկութիւնը
ուրիշ բանի համար չէր, բայց եթէ
դիտելու համար որ չըլլայ թէ թագա-
ւորը ինքզինքը սպաննէ. անոր համար
դառնալով Պ. Լաւօրտհին ըսաւ ինքը.
«Բայ խեղճերն՝ ալ ուրիշ բան չունին
մտածելիք՝ բայց եթէ դաշոյն ու թոյն։
Բայ, դեռ զիս չեն ճանցցած. ես պա-
տրաստ եմ մեռնելու, բայց ոչ եթէ ա-
նանկ վատ միջոցներով կ'ուզեմ մեռ-
նիլ»։ Իսկ բուն թագաւորին քովի պա-
հապանները աւելի ցած կերպով մը կը
վարուէին հետը նաև այն վերջի վայր-
կեաններուն. ասոնցմէ մէկը արհամար-
հութեամբ մը այսպէս պատասխան
տուաւ թագաւորին մէկ անմեղ խնդիր-
քին. «Բայ բանը խիստ աղէկ կրնայ-
իր ընել երբոր թագաւոր էիր նէ. բայց
հիմա գիտես որ ամէն բան փո-
խուած է»։

Բաւաւօտեան ժամը ութէն վերջը
Սանդէռ քանի մը զինեալներով թա-
գաւորին բնակարանը եկաւ՝ մահուան
տեղը տանելու համար զինքը։ Թագա-
ւորը ան ատեն ներս մտաւ, ու խոստո-

վանահօրը առջև ծունկի վրայ գալով՝
անոր վերջին օրհնութիւնն առաւ։
Յետոյ դուրս ելաւ. և Սանդէռի հետ
բնակարանէն երթալով, երբոր Տա-
ճարին գաւիթը հասաւ, աչքը չորս դին
դարձուց, և իր թշուառ ընտանիքը
միտքը գալով՝ խորունկ հառաչանք մը
արձրկեց, և մէկէն մահահօտ կառքը
մտաւ, որուն չորս կողմէն կ'երթային
զինեալ ձիաւորներ. իր քովը առաւ խոս-
տովանահայրը, և իր դիմացն ալ երկու
կարգուրաց անօրէն քահանաներ նստե-
րէին զինուորի զգեստ հագած ու զէն-
քերնին բացած։

Կառքը սկսաւ յամրաքայլ առաջ եր-
թալ երկու կարգ զինեալ զինուորներու
մէջէն, որ Տաճարէն ինչուան գլխատ-
ման տեղը խիտ առ խիտ շարուած էին.
Թագաւորը ձեռքը աղօթագիրք մը բռն-
ած իր խոստովանահօրը հետ մէկտեղ
հոգեւորքներու համար սահմանուած
աղօթքները կը զուրցէր։ Դամ մը
ճամբայ ընելէն վերջը հասաւ կառքը
գլխատման տեղը. Թագաւորը առանց
այլայլելու հանդարտութեամբ մը ը-
սաւ. «Բաւաւսիկ հասանք», և ոտ-
քի վրայ ելելով՝ իր դիմացը նստող վե-
րոյիշեալ երկու զինուորներուն ըսաւ.
«Ինդրեմամէն զգուշութիւն ըրէք որ
աս խեղճին փնաս մը չպատահի», ցու-
ցնելով գլխոստովանահայրը։ Բնոյն
երբոր պատասխան մը չտուին, կրկնեց
Թագաւորը նոյն բանը. և ան ատեն
մէջերնէն մէկը քթին տակէն ծիծաղե-
լով մը ըսաւ. «Դուն բան մի մտածեր,
մենք կըրցածնիս կ'ընենք»։ Բայ միջոցիս
կառքին դուռը բացուեցաւ, և Պ. Լա-
ւօրտհ մէկէն փութաց վար իջաւ, և
ձեռք տուաւ թագաւորին որ կարենայ
իջնալ։ Իրէք դահիճ մէկէն թագաւո-
րին ձեռքէն բռնած քաշեցին անդին
տարին, և կ'ուզէին ձեռքերը ետին կա-
պել։ Թագաւորը դժուարելով աս բա-
նիս՝ ձեռքերը ետ քաշեց ըսելով. «Ի՞նչ
կ'ուզէք ընել», — «Կ'ուզենք ձեռքերդ
կապել», — «Հարկաւոր չէ, ըսաւ.
կրնամ առանց աս բանիս ալ մեռնիլ»,
Դահիճներն ըսածնին սկսան պնդել.

Թագաւորը ձայնը բարձրացնելով ըսաւ . “ Դմենեին չեմ ուզեր որ ձեռքերս կապէք . ասիկայ խիստ ծանր է ինծի ” : Դաճիճները յուսահատելով ուզեցին որ քանի մը հոգի օգնութեան գան . բայց Թագաւորը ցաւալի կերպով մը աչքերը դէպ ’ի խոստովանալ հօրը դարձուց անոր կամքը ուզելով իմանալ . “ Տէր արքայ , ըսաւ իրեն Պ . Լալօրտ , աս բանովս աւելի նմանող էր լրաս քու երկնաւոր վարդապետիդ , որն որ քու քաջած վիշտերդ հիմա պիտի վարձատրէ ” : — “ Եսանկ աղղուօրինակ մը կը համոզէ զիս ” , ըսաւ Թագաւորը . ու ինքիրմէ ձեռքերը ետին տանելով , հանդարտութեւ թող տուաւ որ կապեն , և վրայ բերաւ . “ Եւ , այսպիսի մեծ նախատիպ մը պէտք է որ աս ամէն նախատիքներուս կարենայ մարդ սիրով տանիլ . անոր համար կը խմեմ բաժակը դիրտովը հանդերձ ” : Արջը ըստ սովորութեան մազերը կտրեցին , և սկսաւ դէպ ’ի գլխատման բարձրաւանդակին վրայ ելլել . աստիճաններէն վեր որ կ’ելլէր , կարծես թէ ուժէ ինկած էր . բայց երբ որ ելաւ , համարձակ կերպով մը քալելով ան կողմը գնաց , ուր որ թմբուկներու սաստիկ գողում գոչում մը կար : Դէպի ըրաւ որ թմբուկներուն ձայնը լռեցնեն , և ահա խոր լռութիւն մը պատեց . ան ատեն ինքը զօրաւոր ու ներդաշնակ ձայնով մը սկսաւ ըսել այսպէս . “ Եւ մեռնիմ ես առանց յանցանաց , և իմ մահուանս բոլոր պատճառ եղողներուն սրտանց կը ներեմ . կը փափաքիմ և կ’աղօթեմ որ իմ արիւնս Դաղղիոյ վրայ չգայ ” : Հազիւ թէ այս խօսքերս ըսաւ , և ահա ազգային զօրաց հրամանատարներէն մէկը ձին առաջ քշելով՝ հրաման տուաւ թմբկահարներուն որ առջինէն աւելի թմբուկներուն ձայնը հնչեցնեն : Դա զանապեալ մարդկանց աղաղակ մը բարձրաւանդակին չորս դիէն սկսաւ լսուիլ . դաճիճները Թագաւորին վրայ ինկան , մահաբեր հարուածը ինջաւ խեղճին գլխուն , և գլուխը մարմնէն զատեց :

Դաճիճներուն կրտսերագոյնը , որ 18 տարուան էր , Թագաւորին արիւնաշաղախ գլուխը ձեռքը առած ժողովըրդեան ներկայացուց՝ այսպէս գոչելով . “ Եւ ասանկ կը մեռնին բռնաւորները ” :

Բոլոր Եւրոպա սասանեցաւ այս աղետալի գուժիս վրայ . և Դաղղիա որ այս սասանմանս պատճառ եղած էր , տարիներով զգաց անոր ահաւոր հետեւանքները . և թերեւ անով միայն Եստուծոյ արդարութեան բարկութիւնը իջեցուց , որ ծանր տուժիւք տուանեց , և վերջապէս ճանչցաւ իր ըրած սխալմունքը՝ թէ արդարը անօրէններու զոհ եղաւ անոնց անսանձ ու չափազանց ազատասիրութեանը պատճառաւ :

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գան քաղաք :

Հիւսիսային Դաղղիոյ Դաւլատոս գաւառին մէջ կ’իյնայ Գան քաղաքը , որ ատենօք ստորին Եւրմանտիոյ մայրաքաղաքն էր , և հիմակուան ատենս Դաղղիոյ երկրորդական կարգի ծաղկեալ քաղաքներէն մէկն է : Եւրմանտիոյ մօտ՝ գեղեցիկ դաշտի մը մէջ կը հանգչի ’ի գետախառնունս () ընայ և () տոնի : Ժ դարուն հաստատուած կ’երեւայ . բայց մինչև ԺԱ դարը խեղճաւան մըն էր , ինչուան որ Դուրիւմիս Եւրմանտիոյ գոլքս ու Թագաւոր էր Եւրղիոյ , մեծցուց ընդարձակեց զայն և քաղաքի անուն տուաւ :

Եւրմանտիոյ դքսերուն ձեռքէն (որոնք Եւրղիոյ Թագաւոր էին) , Գան բոլոր Եւրմանտիոյ դքսութեան հետ Դաղղիոյ տէրութեան ձեռքը անցաւ ԺԳ դարուն սկիզբները՝ Փիլիպպոս () գոստոսի Թագաւորութեան ժամանակը : Ետոյ երկու անգամ , այսինքն 1346 և 1417 տարիներուն , իր բարձր պատուարներն ու բոլորաձե քսան աշ-